

*др Драган Стојановић,
асистент Правној факултету у Нишу*

ПРАВА ГРАЂАНА У УСТАВИМА СРБИЈЕ

Устави Србије, осим правила о организацији и функционисању државне власти, без изузетка предвиђају у мањој или већој мери и права грађана. Међутим, док су у тзв. Турском уставу права грађана расута у уставном документу, у свим осталим уставима може се утврдити постојање „система“ основних права, ако ни због чега другог, онда барем због груписања норми о правима и слободама грађана у посебан део устава.

Летимичан поглед на декларације грађанских права у српским уставима наводи на закључак да се оригинално уставно нормирање основних права и слобода може наћи само у Сретењском уставу од 1835. и уставима Србије од 1869. и 1888. У нормирању права грађана устави од 1901. и 1903. практично немају самосталну вредност. Први, мада је за основу имао одговарајуће одредбе Устава од 1888, извршио је у суштини радикално обезвређивање достигнутог уставног стања права грађана, док је у другом дословце преузето нормирање уставних права српских грађана Устава од 1888.

Мада је Сртењски устав ставио у први план решавање питања врховне државне власти, у њему одредбе о правима грађана налазе изненађујуће доста простора. Оне су груписане у посебну главу Устава са насловом „Обштенародна права Србина“. Имајући у виду одговарајуће одредбе европских устава о правима грађана, пре свега Устава Белгије од 1831. и француских уставних повеља од 1814. и 1830, могу се у Сртењском уставу разликовати права и гаранције које су преузете из других уставних докумената и права и слободе које су искључиво одраз особености и степена развитка Србије у том периоду. У сваком случају, одредбама о правима грађана и извесним политичким принципима Сртењски устав је најавио ступање Србије на пут грађанског конституционализма.

У време доношења тзв. Намесничког устава у Европи је већ била закључена либерална фаза грађанске уставности. Револуција од 1848. значила је само делимичан повратак на основне мисли и форме људских права. У већини европских држава сматрало се излишним гарантовање основних права и слобода грађана.

Слабости Намесничког устава у нормирању основних права биле су вишеструке. Пре свега, конституционализацију нису постигла значајна политичка права. Она ће бити одобрена политичким законодавством од 1881, али ће тада имати ранг обичног законског права. Друго, већина права одобрена је уз придржавање закона, тако да су се у периоду важења овог Устава наизменично смењивали напредни и реакционарни закони који су се непосредно односили на права грађана. Треће, суспензија најзначајнијих основних права је генерална и није подвргнута ефикасној парламентарној контроли. Коначно, овај Устав није поставио ни задовољавајући систем правне заштите права грађана. Но, с друге стране, не може се превидети да је у време важења Намесничког устава ванредно нарасла свест о правима грађана и да оснивањем политичких партија борба за грађанска права добија организован карактер.

Устав Србије од 1888. неспорно је најнапреднији српски устав. Њиме је први пут у уставној историји Србије расподела власти извршена у корист народног представништва и створени услови за функционисање парламентарног система владавине. Систему власти који је постављен овим уставом биле су комплементарне одредбе о грађанским правима и слободама. И формално оне добијају привилеговано место у композицији Устава, чиме је требало да се изрази приоритет појединца у односу на државну власт. Одредбе о државној власти померене су, дакле, иза уставних права српских грађана.

У најдужем уставу Србије од укупно 204 члана чак се 26 непосредно односи на уставна права грађана. Из уставних норми о организацији и деловању државне власти могу се, такође, извући одређена субјективна права и институционалне гаранције у корист појединца. Специфичном правном техником која само на први поглед делује као претерано детаљисање, Устав је најзначајнија права обезбедио и према „случајном“ законодавцу. У садржајном погледу, пак, обухваћена су сва либерална и политичка права до којих је уопште достигла грађанска уставност европских држава. Остављајући по страни проблем фактичког остваривања права грађана, вредност декларације права Устава Србије од 1888. је изузетна, па и када се процењује критеријумима модерног уставног права.